

REFORMA, REFORMĀCIJA UN KONTRREORMĀCIJA. KOPĪGAIS UN ATŠĶIRĪGAIS. EIROPA, LATVIJA UN CĒSU BĪSKAPIJA¹

Andris Priede
priedea@inbox.lv

Atslēgas vārdi: reforma, Reformācija, Kontrreformācija, Dr. Mārtiņa Lutera tēzes

2017. gads Latvijas kultūras vēsturē iezīmēsies kā Mārtiņa Lutera reformācijas piecsimt-gades piemiņai veltīts gads, ko raksturo bagātīgs kultūras notikumu klāsts. Tā bija laba izde-vība ne tikai intensificēt pētījumus par Lutera reformācijas ietekmi uz Latvijas vēsturi, bet arī integrēt Lutera reformu kustību pārējo Baznīcas vēsturē notikušo reformu kustību kontekstā. Jau 9. gadsimtā karolingū impērijā izskanēja prasība pēc reformām. Klinī benediktīniešu monastisko tradīciju 10. un 11. gadsimtā bieži sauc par reformu monasticismu. Cīņu pret simoniju, klerogāmiju un laju investitūru 11. gadsimtā arī sauc par gregoriānisko reformu. Prasības pēc reformām ir atrodamas visā kristietības vēsturē un visās konfesijās.

13.–14. gadsimtā bija teologi Pjetro Valdess, Džons Viklifs vai Jans Huss, kas aicināja ne tikai reformēt morāles līmeni un kanoniskā likuma ievērošanu, bet īstenot Baznīcā arī strukturālas un doktrinālas izmaiņas. Taču šie tā sauktie prerreformāti savās valstīs nebija uzvarām vainagoti, un viņu doktrīnas izdzīvoja, tikai pateicoties šauram sekotāju lokam. Mārtiņa Lutera, Žana Kalvina vai Henrija VIII reformāciju uzvaru dažās Eiropas valstīs noteica epohālās izmaiņas Baznīcas vēstures periodu paradigmā: “kopkristības” vietā stājās jaunais dinastiskās valsts modelis ar valsts reliģiju; katolisku, protestantisku vai ortodoksālu, bet valsts kontrolētu reliģiju.

Daudzās pasaules valstīs un tautās 2017. gadu atzīmēja kā Reformācijas jubi-lejas gadu. Apbrīnojami plašai šo svinību notikumu secībai spējām sekot arī Latvijā, lepojoties ar dažādām jubilejas izstādēm un zinātniskajām konferencēm. 20. janvārī ju-bilejas gada kamanās ielēca Rīgas Birža — Aizrobežu Mākslas muzejs, atklājot luterāņu, reformātu, katoļu un anglikāņu reformācijām veltītu grafikas izstādi. Līdz ar 2017. gada pavasara sauli Rīgā uzdziedēja vēl vesela iz-

stāžu pļava — 2. martā Reformācijas pie-miņas medaļu izstādi atklāja Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs ar sekojošu diskusiju “Reformācijas metamorfozes” starp Rīgas anglikāņu draudzes kapelāni luterāņu bī-skapi Jānu Jērumu-Grīnbergu un LU Teolo-gijas fakultātes pasniedzēju Andri Priedi; 10. martā izstādi “Evaņģēlija gaismā” at-klāja Latvijas Universitātes (LU) Akadēmis-kā bibliotēka; 17. martā LU konferences “Reformācija mūsdienu pasaulē” ietvaros

izstādi "Reformācija un Latvijas Universitāte" atklāja LU bibliotēka.

Reformācijas tēmai veltītu starpdisciplināro konferenču un zinātnisko semināru rīkošanas sacensībās iesaistījās gandrīz visas sevi cenošās Latvijas konfesijas, augstskolas un zinātniskie institūti, vēstures un novadpētniecības muzeji. Reformācijas historiogrāfijas izvērtējums 2017. gadā organizētajās zinātniskajās konferencēs vien būtu vesela zinātniska darba vērts. Vasarā Reformācijas notikumus izspēlēja arī bērnu un jauniešu un skautu atpūtas nometņu dalībnieki.² Turklāt katru šādu notikumu pavadīja piemērotas uzrunas ar atgādinājumu par Reformācijas nozīmi un ieguldījumu mūsu nācijas likteņgaitās.

Ko visā šajā notikumu ritumā varētu nosaukt par paliekošāko ieguldījumu Reformācijas jubilejas gada piemiņas iemūžināšanā Latvijā? Kopš 2017. gada Rīgas kartē ierakstīts arī Reformācijas laukums, kā 9. februārī titulēja laukumu Rīgas Sv. Pētera baznīcas priekšā. Par Andreasa Knopkena (*Andreass Knöpken, Knöpke*) sprediķošanu Sv. Pētera baznīcā vēsta pie šīs pašas baznīcas galvenā joma kolonnas atklātā tēlnieka Jāņa Strupuļa darinātā piemiņas plāksne ar Mārtiņa Lutera attēlu. Laukuma un piemiņas plāksnes atklāšanu ar savu klātbūtni pagodināja Latvijas un Vācijas valstu prezidenti, Rīgas Domes un četru lielāko Latvijas luterisko konfesiju (Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas (LELB), Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas ārpus Latvijas (LELBĀL), Konfesionāli luteriskās un Vācu Evaņģēliski luteriskās) pārstāvji. Notikumā zīmīgu pateicību par Reformācijas piemiņas iedzīvināšanu arhibīskaps Jānis Vagnags izteica Rīgas Domei un, citēju, "birģermeistaram Nilam Ušakovam", tādējādi velkot paralēles ar Rīgas rātskungu un Rīgas vēsturisko birģermeistaru lomu pilsētas reliģiskajā dzīvē 16. gadsimtā.

Taču, ja visu šo grūti saskaitāmo notikumu organizatoriem uzdotu jautājumu, tieši par kādas Reformācijas piemiņas svinībām ir runa, tad atbildes nebūtu vienādi vērstas

uz Vitenbergas Universitātes teoloģijas profesora *Dr. Mārtiņa Lutera (Martin Luther)* 95 tēžu publicēšanu 1517. gadā vien. Citādi notikuma piemiņu būtu atzīmējuši vieni paši luterāņu konfesijas piederīgie, bet sekulārā sabiedrība un pārējās konfesijas aprobežotos ar apsveikumu atsūtīšanu. Taču notika pretējais, par reformām un reformācijām konferencēs un semināros aizrautīgi diskutēja ne tikai luterāņu garīdznieki, bet arī augstskolu mācību spēki un mākslas vēsturnieki; Reformācijas svētku luterāņu dievkalpojumiem ekmēnisku dimensiju piešķīra dažādu konfesiju delegātu klātbūtne; savas reformu paketes sabiedrībai piedāvāja pat dažādu Latvijas valsts institūciju ierēdņi, piemēram, Valsts kancelejas priekšlikums Latvijas valsts pārvaldes reformai vai Latvijas izglītības sistēmas reformu procesa intensifikācijas programmas. Tāpēc varbūt ar vislielāko konkrētību par Reformācijas konsekvēncu attiecināšanu uz Latvijas vēsturi izcēlās Rīgas Dome, jo komentārs zem Reformācijas laukuma ielu zīmes vēstī, ka laukums nav veltīts vienīgi tālajā Vitenbergā pirms 500 gadiem tapušo *Dr. M. Lutera* 95 tēžu piemiņai, bet arī pašas Rīgas reformācijai pēc Sv. Pētera draudzes kapelāna *A. Knopkena* un Rīgas rātes sekretāra *Johana Lomillera (Johan Lomuller)* iniciatīvas piecus gadus vēlāk. Tieši tāpat jāuzteic mākslas muzeja Rīgas Biržas grafikas izstādes koncepts, pēc muzeja direktores *Daigas Upenieces* iniciatīvas, Reformācijas jubilejai veltīto izstādi prezentējot plaša laika spektra robežās. Izstādē redzami grafikas darbi pārstāvēja dažādu Eiropas tautu mākslinieku paaudzes, sākot no 15. gadsimta vidus un beidzot ar 20. gadsimta pirmo pusi. Izstādes kuratori neslēpa, ka kristietības reformu vēsmas Rietumeiropas mākslas darbos nojaušamas jau krietnu gadsimtu pirms 1517. gada, savukārt absolūtais vairākums šodienas protestantisma tradīcijā izaugušo Eiropas tautu un nāciju, tieši kā minētajā gadījumā ar Rīgas Domes izvēli hronoloģiski konkretizēt pilsētas reformācijas gadskaitļus, uz reliģisko pārmaiņu

ceļa nostājās krietni pēc 1517. gada. Turklāt Rīgas Biržā varējām apbrīnot ne tikai luterisko mākslinieku veļtījumus *Dr. M. Luteram* vai Filipam Melanhtonam (*Philip Melancthon*), bet arī Žana Kalvina (*John Calvin*) reformu ceļu iedzīvinājušās Nīderlandes lielmeistara Rembranta (*Rembrandt Harmenszoon van Rijn*) lapas, anglikāņu katedrāļu zīmējumus vai katoliskajā Francijā dzimušā grafiķa Gustava Dorē (*Gustave Doré*) darinātās Bībeles ilustrācijas, ar to atgādinot, ka protestantiskās reformācijas ir vairākas un ka tās ir dzimušas pēc ilgstoša sagatavošanās procesa pirmsreformācijas katolicismā.

Atbilde, kāpēc 1517. gads tomēr ir un paliek emblemātisks griežņu punkts ne tikai luterisko konfesiju, bet arī pārējo Eiropas evaņģēlisko nāciju vēsturē, un kāpēc vairāk vai mazāk vērīenīgi šo gadu atzīmē arī pārējās Eiropas institūcijas, saistāma ar baznīcas vēstures kā zinātņu disciplīnas metodoloģiju — ar baznīcas vēstures periodizāciju un ar terminoloģijas “reforma”, “reformācija” un “kontrreformācija” precizēšanu.

Par reformācijas sākuma datumu atšķirībām Vācijā, Nīderlandē, Anglijā, Zviedrijā un Livonijā vispirms jāatgādina, ka Baznīcas vēstures kursā nemēdz norādīt uz vienu konkrētu datumu, kas noslēgtu vai ievadītu to vai citu baznīcas vēstures periodu. Ikvienu no četriem galvenajiem baznīcas vēstures periodiem pētnieki nosauc konkrētajā laika posmā dominējošās parādības vai parādību kopas vārdā, bet šīs parādības aizmetņi vienmēr sastopami jau iepriekšējā vēstures periodā. Savukārt nākamajā periodā iepriekšējās vēstures posmā dominējušās parādības no vēstures skatuves noiet tikai pakāpeniski un visbiežāk turpina pastāvēt, bet jau kā anahroniski relikti, kam nu vairs nav noteicošas nozīmes jaunā vēstures perioda paradigmas veidošanā. Atbilstoši Huberta Jedina (*Hubert Jedin*) piedāvātajai peridiozācijai³ protestantisko reformāciju posms Eiropas vēsturē pieder pie baznīcas vēstures trešā perioda, kuru 20./21. gadsimta baznīcas vēsturnieki pārsvarā definē kā

nacionālo valstu emancipāciju no viduslaiku kopkristietības⁴. Trešo baznīcas vēstures periodu raksturo atsevišķu Eiropas valstu politisko interešu prevalēšana pāri pār kopējām kristīgās Eiropas interesēm⁵. Otrs šī trešā Baznīcas vēstures perioda nosaukumu loks saistās ar “formāli kristīgo sabiedrību”, tā saucamo altāra un troņa savienību, kur troņim (respektīvi, valstij) ir noteicošā loma sabiedrības ārējās kristīgās fasādes uzturēšanā, bet altārim (t.i., baznīcai) par to ir jāprotas pateicīgi kalpot valsts interesēm.

Atbilstoši baznīcas vēstures metodoloģijai šādas mentalitātes pazīmes varam saskatīt vēl iepriekšējā baznīcas vēstures periodā, Eiropas tautu kopkristietībā, jau pie protorenesanses domātājiem. Vēl izteiktāk baznīcas vēstures jaunā perioda pazīmes saskatāmas Aviņonas trimdas laikā (1305–1376), kad pāvestu iztapība Francijas karaļnama politiskajām ambīcijām pārējā Eiropā attiecīgi spiež Vāciju un Angliju īstenot nacionālās baznīcas autonomijas veicināšanas politiku. Konceptuāli varam runāt par nacionālo baznīcu Vācijā nevis kopš *Dr. M. Luter*a kaismīgajiem protestiem pret Romas pāvestu alkatību, ar Sv. Pētera bazilikas celtniecības atļaidu programmām iztukšojot Vāczemes ticīgo kabatas, bet gan kopš ķeizara Ludviga Vitelsbaha (*Ludwig Wittelsbach*) valdīšanas laika (1314–1347), kad pēc konflikta ar Francijas dinastiskās intereses aizstāvošo pāvestu Jāni XXII (pontifikāts 1316–1334) Reneses kūrāpvienība pieņēma lēmumu, ka turpmāk ievēlētājiem vācu karaļiem nav nepieciešama pāvesta piekrišana (1338). Tāpat par valsts baznīcu Anglijā jārunā pēc Anglijas parlamenta 14. gadsimta atkārtotiem lēmumiem, ka Anglijas baznīca nav pakļauta svešās zemēs rezidējošām autoritātēm, respektīvi, pāvestam⁶. Nepilnus 200 gadus vēlāk (1531–1533) šie Anglijas parlamenta pieņemtie akti piešķīra legālu vēsturisku precedentu karalim Henrijam VIII (*Henry the Eight*, 1491–1547), viņaprāt, tikai atjaunot Anglijas baznīcas neatkarību, izvirzot pašam sevi par baznīcas

galvu pāvesta vietā. Francijas nostāšanās uz nacionālas baznīcas modeļa īstenošanas ceļa saskatāma bīskapu solidaritātē ar karali Filipu Skaisto (*Philippe le Bel*, 1268–1314) konfliktā ar pāvestu Bonifāciju VIII (pontifikāts 1294–1303). Formāli Francijas baznīcas autonomija definēta Buržas “pragmatiskajās sankcijās” 1438. gadā, piespiežot ar konkordātu starpniecību Romas kūrīju nākošajos gadsimtos faktiski atzīt šo autonomiju, jebšu formāli Francijas karaļnams nekad nav pieņēmis oficiālu lēmumu par savas valsts baznīcas šķiršanu no Romas⁷.

Tieši tāpat kā katra vēstures perioda beigās saskatāmas nākamā perioda pirmās iezīmes, tā vienmēr var novērot iepriekšējā perioda reliktus jaunā periodā. Tāpēc šādi iepriekšējās “formāli kristīgās sabiedrības” relikti sastopami pašreizējā jeb ceturtajā baznīcas vēstures periodā, kurā dominē valsts un baznīcas šķiršanas dažādie modeļi. Formāli joprojām sastopami interesanti “altāra un troņa” savienības arhetipa paraugi, piemēram, britu monarhijas un Anglikāņu valsts baznīcas vienība karalienes personā. Taču bīstos, ka nebūs viegli sastapt reportierus, kas apgalvotu, ka novērojuši, cik stivi Apvienotās Karalistes sabiedrība ievēro reliģiozas uzvedības priekšrakstus un ka tur joprojām ar miesas sodiem pāraudzina svētdienas miera vai Lielā gavēņa noteikumu pārkāpējus. Taču vismaz formāli Lielbritānija un Dānija joprojām Eiropas kontekstā pārstāv iepriekšējā baznīcas vēstures perioda modeli, no kura tikai pirms nedaudz gadiem ar valsts un baznīcas oficiālu šķiršanu atteicās mūsu kaimiņzemes Zviedrija (2000), Somija (2003) vai Norvēģija (2012).

Vai reliģiskas reformu kustības jeb reformācijas baznīcas vēstures trešajā periodā jāuzskata par laikmeta virzošo vai svarīgāko notikumu? Konfesonāli noskaņotiem teologiem reformu kustība kristietībā varbūt joprojām atmirdz kā ģeniāls 16. gadsimta atklājums, gandrīz dievišķs pieskāriens, kas varētu piešķirt nosaukumu veselam vēstures

periodam, taču objektīva vēsturiskā konteksta analīze pierāda, ka nepieciešamība pēc tālejošām reformām reliģiskajā dzīvē apzināta un katru reizi arī iespēju robežās īstenota jau kopš kristietības pirmās tūkstošgades.

Kad varam runāt par sistemātisku reformu kustības iezīmēšanos kristietībā? Jau karolingu renesansē 9. gadsimtā, saistībā ar Kārļa Martela baznīcas īpašumu sekularizācijas seku labošanu, izskan prasība pēc plašākām baznīcas reformām. Izteikti šo apzīmējumu lieto procesiem 10.–11. gadsimtā Klīnī un gandrīz vienlaicīgi arī Dižonas reformklosteru saimē. Vācu valodā šim lielo benediktiniešu klosteru apvienībām lieto vēl izteiksmīgāku apzīmējumu — *Reformmönchtum*.⁸

Daļēji no Klīnī aprindām iedvesmojās fraku jeb sāliešu dinastijas vācu karaļi (bet vēl vairāk savas kronēšanas sakralitātes apziņā), kas 11. gadsimta gaitā nopūlējās ar morāli disciplinārajām reformām tā saucamo “Baznīcas tumšo laiku” seku novēršanai vismaz savas politiskās jurisdikcijas ietvaros. Nozīmējot uz Romu par pāvestiem reformpartijas piekritējus,⁹ sāliešu dinastijas monarhi atrāva vaļā gregoriānisko reformu slūžas, kas, mobilizējot kristiešu masas cīņā par kristietības atjaunošanos, ne tikai atbrīvoja kristietību no teokrātiskās monarhijas formālas kontroles, bet arī piedāvāja sabiedrībai pilnīgāk iesaistīties savas baznīcas procesos un norisēs. Kā citādi lai izskaidrojam pārsteidzošos panākumus *Pax Dei* un *Tregua Dei* kustībai, kas pirmām kārtām bija spontāna tautas kustība ceļotāju, zemkopju, garīdzniecību, sieviešu un bērnu aizsardzībai un iestājās par ieroču nelietošanu noteiktās dienās un liturģiskajos laikos, nevis hierarhijas sistemātiski izstrādāta kanonisko tiesību norma? Bez plaša sabiedrības atbalsta nevienam ideālu iedvesmotam baznīcas virsganam ar gana rakstiem un uzsaukumiem vien neizdotos panākt simonijas un klerogāmijas ierobežošanu!

Uz gregoriānisko reformu viļņa piedzīvotā plašu Eiropas kristiešu masu iesaistīšanās savas ticības kopšanas procesu kontrolē,

vēloties saņemt gandrīz eņģelisku dzīvesveidu īstenojošu garīdznieku sniegtus garīgos pakalpojumus, izskaidro kataru sprediķotāju negaidītos panākumus 12.–13. gadsimta mijā Francijā un Itālijā. Katari spēja piedāvāt morāli nevainojamus sludinātājus, taču viņu evaņģēliskā askēze izrietēja no duālistiskās labā un ļaunā Dieva savstarpējās cīņas doktrīnas paradigmas kristietības skaidrojumā. Taču ne mazāk pievilcīgi reformu vārdā mobilizētajai Rietumeiropas sabiedrībai likās franciskāņi, dominikāņi, karmelīti un valdieši, respektīvi, *mendicantu* (ubagotāju) fenomena pārstāvji, no kuriem pēdējos bieži vien ierindojam starp prereformātiem vai reformātiem, tieši tāpat kā Džona Viklifa (*John Wycliffe*, miris 1384) radikālākos sekotājus lolardus Anglijā 14.–15. gadsimta mijā vai Jana Husa (*Jan Hus*, angļu valodā lietots arī *John Hus* vai *John Huss*, vēsturiskos tekstos arī *Iohannes Hus* vai *Johannes Huss*) mocekļa nāves (1415) iedvesmos 15. gadsimta bohēmiešu karotājus husītu¹⁰.

Pateicoties minētajiem piemēriem, franciskāņu, husītu vai valdiešu ideālu ekspansijai sabiedrībā, var rasties priekšstats, ka reforma jeb reformācija pārsvarā ir spontāna tautas kustība. Taču, kā to konstatē šveiciešu teologs Hanss Kings (*Hans Küng*), vienlaikus jārūnā arī par “revolūciju no augšas”¹¹, jo minētās gregoriāniskās reformas iniciēja tieši Romas kūrīja, konfrontējoties ar pēdējiem sāliešu ķeizariem, kuri, vienlaikus atbalstot disciplinārās reformas, cīņu pret simoniju un klerogāmiju, vēlējās saglabāt teokrātiskās monarhijas augstāko kontroli pār reliģiskajiem procesiem savās valstīs. Jau Innočents III (pontifikāts 1198–1216), sasaucot 4. Laterāna koncilu (1215), pieprasīja “pašreformāciju”, tas ir, koncils sasaukts *propter reformationem universalis ecclesiae*. Tieši tāpat 14.–15. gadsimta mijā “no augšas”, no pašas hierarhijas, tiesa, ievērojama sabiedrības spiediena rezultātā (piemēram, Parīzes Universitātes profesoru P. d’Ailī (*Pierre d’Ailly*) un Ž. Žersona (*Jean Charlier de Gerson*)

ietekmē, Lielās Rietumu shizmas kontekstā formulējot “baznīcas reformēšanos *in membris et capiti*” (“ķermenī un galvā”), tas ir, gan hierarhijā un Romas kūrījā, gan sabiedrībā), ir iniciētas Konstances (1414–1418) un Bāzeles koncilu (1431–1449) pieteiktās reformas. Konstances koncila preambulā skaidrāk par skaidru formulēts, ka koncila sasaukšanu izskaidro trīs akūti uzdevumi — *causa unitatis*, *causa fidei* un *causa reformationis*, tas ir — vienības, ticības un “pašreformēšanās” uzdevumi.

Tas, ka nākamajos gadsimtos 16. gadsimta baznīcas reformas ar četru lielo protestantisko reformāciju spārnēm — luterisko, reformātu, anglikānisko un radikālo — nonāk pie savstarpēji neatkarīgu, vēl vairāk, vairākus gadsimtus ilgi savstarpēji naidīgu konfesiju ģenēzes, ir nevis minēto 500 gadus ilgo reformu kustības augstākais sasniegums, bet gan iepriekšminētā baznīcas vēstures trešā perioda paradigmas konsekvences. Arvien izteiktāka nacionālo (t.i., dinastisko) interešu prevalēšana valdošo aprindu politikā, veiksmīgi manipulējot ar gregoriānisko reformu laikā atmodināto sabiedrības aizrautību savas garīgās dzīves kārtošanā, pieprasīja arvien plašāku 14. gadsimta Aviņonas trimdas laikā Anglijā, Francijā un Vācijā ieskicēto nacionālo baznīcu autonomiju vai neatkarību. Bet par kādu kristietības neatkarību var būt runa valsts absolūtisma veidošanās periodā!? Ja ne šī Trešā baznīcas vēstures perioda paradigma — valsts interešu prevalēšana pār reliģiskajiem ideāliem, bet līdz ar to arī valsts interešu monopola aizsardzība pēc “savas reformas” modeļa iedibinātajām reliģiskajām struktūrām —, tad tādā gadījumā Luterā, Cvinglija (*Huldrych Zwingli* vai *Ulrich Zwingli*), Kalvina un pārējo mūsdienās pazīstamo protestantisko reformāciju līderu mantinieki, labākajā gadījumā, spētu izdzīvot iepriekšējā perioda “prereformātu”, tas ir, valdiešu vai husītu (Bohēmijas brāļu draudžu) kopienu formā, neizveidojot nacionālās vai valsts baznīcas, bet tikai apvienojot kādu

atsevišķu kalniešu klanu vai ģimeņu domu-biedru grupas. Tieši tāpat kā tas notika ar radikālās reformācijas mantiniekiem anabaptistiem un menonītiem, kam neizdevās pievērst savai reformu paketei nevienas Eiropas valsts valdnieku¹², taču nelielās marginālās kopienās ir izdzīvojuši līdz mūsdienām. Ja Trešajā baznīcas vēstures periodā vairākas Ziemeļeiropas un Rietumeiropas valstu baznīcas izcīnīja neatkarību no pāvestības kontroles, tad tas viņām nozīmēja organisku iekļaušanos valsts sistēmā, faktisku atgriešanos pie 11. gadsimta teokrātiskās monarhijas modeļa, vienalga, vai konkrētajā valstī sastopama monarhiska vai republikāniska pārvaldes forma, vai brīvpilsētu oligarhija. Līdzīgus procesus novērojam Eiropas austrumos pareizticībā, kur nostiprinājās valsts kontrole pār savas zemes reliģiskajiem procesiem.¹³ Vācu impērijā 1555. gadā Augsburgas miera līgums definitīvi leģitimizēja *Cuius regio, eius et religio* principu, kas nosaka valsts jeb valsts galvas tiesības izvēlēties savu reformu modeli, bet vienlaikus liedzot šādas izvēles brīvību nedižciltīgajiem pavalstniekiem.

Vai pie šādas gadsimtiem ilgi daudzīnātas reformu kustības priekšvēstures var runāt par 1517. gada reformāciju kā sengaidītu sprādzienu, kas iezīmē jaunā laikmeta seju? Jā, 31. oktobris ir kolorīts emblemātisks notikums, ko jau četrus gadsimtus luteriskās reformācijas sekotāji ir izvēlējušies kā spilgtāko elementu nepārtrauktā notikumu ķēdē. Viens konkrēts gads un datums vienmēr ir jāizvēlas, ja gribam kaut ko atsaukt atmiņā, atdzīvināt, iedzīvināt, apraudāt vai svinēt, taču *Dr. M. Lutera solis* nebija ne pirmais, ne arī pēdējais reformu un reformāciju procesa ķēdē. Pirms Lutera sastapām Klīnī un Dižonas mūkus, gregoriānisko reformu čempionus "reformpāvestus" (arī pēc Tridentas koncila 1545–1563)¹⁴, kā arī valdiešus, franciskāņus vai husītus, bet pēc Lutera seko Huldreihā Cvinglija reformācija Cīrihē (1523), Žana Kalvina reformācija Ženēvā (1541), Tomas Mincera (*Thomas Müntzer*) sprediķošana

Milhauzenē (1525) un Minsteres komūnas anabaptistu radikālā reformācija (1534–1535) sporādiski visā Vācu impērijā. Visa 16. gadsimta garumā novērojama Anglijas dreifēšana šurpu turpu pa miglainiem un tuvāk nekonkretizētiem reformu udeņiem, līdz Elizabetes I valdīšanas laikā (1558–1603) Anglijas baznīca noenkurosies tādā ostā, ko pēc vajadzības vienlīdz labi varēs saukt par savējo gan katoliskajai, gan protestantiskajai tradīcijai simpatizējošie teologi. Angļu sabiedrība paliek pārliecībā par savas nācijas reliģiskās dzīves nepārtrauktību, anglikāņu biskapi jūtas ne mazāk saistīti ar nācijas pirmsreformācijas laika mantojumu kā viņu kolēģi gallikāniskajā Francijā vai jozefiniskajā Austrijā, kurās līdz pat valsts un baznīcas šķiršanai 20. gadsimtā valsts istenoja tādu pašu kontroli pār savu valsts baznīcu kā Anglijā, neraugoties uz savu formāli saglabāto vienību ar Romu.

Vai Reformācijas procesi Latvijā atšķiras no pārējās Eiropas pieredzes? Vai Līvzemes valdošās kārtas nebija pazīstamas ar reformu paketi kopš atkārtotām vietējām sinodēm (1428) un landtāgiem (1512, 1517), ko vismaz formāli sasauca ar galveno mērķi — iedzīvināt Livonijā abu lielo reformu koncilu Konstances un Bāzeles lēmumus par reliģiskās dzīves atjaunošanu? Dieva tiesu jeb ordāliju aizliegumi, cīņa pret simoniju un klerogāmiju, prasības lietot vietējo valodu dvēseļu kopšanā un ievērot svētdienas mieru, rīkojums sagatavot pamatiedzīvotājus garīdznieku amatam un profesionālu mācību spēku izvēlēšana šim nolūkam ir tikai daži piemēri no Livonijas baznīcas gatavības iekļauties vispārējā Rietumeiropas baznīcu reformu procesa gaitā. Bet tikpat līdzīgi pārējai Eiropai ir procesi, kas raksturo jauno konfesiju izvēlēšanos mūsdienā Latvijas un Igaunijas teritorijā, proti, Rīgas, Tallinas un Tartu rātes lēmumi par labu Lutera reformācijai, jaunajai reliģiskajai politikai lojālu ordeņa un bīskapu vasāju izvēle, bet pēc Livonijas kara (1558–1583) iekarotāju valstu Zviedrijas, Dānijas un Polijas–Lietuvas

religiskā politika. Karaļa Stefana Batorija (*Stephen Báthory*) dibinātās Cēsu bīskapijas (1582) klēra iespējas Livonijā īstenot katolisko reformu paketi sadūrās ar gandrīz nepārtrauktu poļu–zviedru karu nestiem šķēršļiem, savukārt Polijas–Lietuvas valsts tradicionālā religiskā tolerance novērsa kontrreformāciju jeb pretreformāciju, respektīvi, politisku līdzekļu lietošanu iepretim protestantiskajiem pavalstniekiem.

Baznīcas vēsturniekiem jāmācās atteikties no konfesionālas un selektīvas pieejas arī vēstures parādību apzīmējumos. Apzīmējuma “reformācija” lietošana nav vienas konfesijas monopols, respektīvi, monopols tai konfesijai, kurai pieder tās vai citas publikācijas autors. Pārsvārā vārdu “reforma” biežāk mēdz attiecināt uz morāli disciplināru pārmaiņu iedzīvināšanu, konfrontējoties ar Jeruzalemes pirmdraudzes modeli — *re forma*, atpakaļ pie sākotnējās formas! Civilajās struktūrās vārdu “reforma” attiecinā arī uz strukturālām un konceptuālām pārmaiņām, piemēram, izglītības reforma, finanšu reforma u.tml.¹⁵ Savukārt vārdu “reformācija” biežāk attiecinām uz izmaiņām teoloģijā. Taču vienlaikus abi vārdi lietoti kā sinonīmi, īpaši laikā pirms protestantiskajām reformācijām, kā, piemēram, 4. Laterāna (1215. gadā) vai Konstances koncila (1414–1418) dokumentos. 16. gadsimtā spilgts piemērs ir Kenterberijas arhibīskapa kardināla Redžinalda Pola (*Reginald Pole*, 1500–1558) izstrādātā Anglijas baznīcas reformu programma karalienes Marijas I valdīšanas laikā (1553–1558) ar zīmīgu nosaukumu *Reformatio Angliae* (1556). Ja šīs programmas autors nonāca tolaik valdošā pāvesta Pāvila IV (pontifikāts 1555–1559) nežēlastībā, tad tas saistāms ar pāvesta Karafas personisko fanātismu, bet ne ar pašu Anglijas reformācijas katoliskās versijas nosaukumu un programmu, kas pieprasīja Anglijā īstenot nevis doktrinālas, bet edukatīvas izmaiņas.¹⁶

20. gadsimta latviešu vēsturnieku vidū vārds “reformācija” attiecībā uz kontrrefor-

māciju vai katolisko reformu procesu nav bieži lietots, taču ir zīmīgi piemēri. LELBĀL mācītājs un trimdas latviešu literāts Manītas Universitātes emeritētais profesors Egīls Grīslis sistemātiski ar vārdu “reformācija” apzīmē arī procesus 15. gadsimta kristietībā un to pašu dara arī par Tridentas koncila (1545–1563) ievadīto disciplinācijas procesu Romas baznīcā.¹⁷ Tieši tāpat Rīgas metropolijas Romas katoļu Garīgā semināra vēstures profesors monsinjors Henrihs Trūps (1908–1994) lietoja vārdu “reformācija” lekcijās un grāmatās, runājot gan par 11., gan 15., gan 16. gadsimta notikumiem¹⁸. Nodaļu “Reformācija Livonijā” autors nesāk tikai ar A. Knopkena un Silvestra Tegetmeijera (*Sylvester Tegetmeyer*) sludināšanu 16. gadsimta 20. gados, bet gan vairākas lappuses velta pastorālā darba intensifikācijai 15. gadsimta pirmajā pusē, kad Livonijā izsludināja Konstances koncila (1414–1418) reformu paketi. Livonijas nolikums (*Landesordnung*, 1424) un Rīgas provinces sinode (1438) pieprasīja garīdzniecībai pārzināt vietējās valodas, sistemātiski katehizēt pamatiedzīvotājus, atteikties no simonijas un konkubināta, izvairīties no pārspīlējumiem relikviju kultā un no ordālījām, respektīvi, ar disciplinārām reformām Livonijā nodrošināt tādu religiskās dzīves līmeni, kādu pieprasīja reformu koncili. Tādējādi H. Trūps jau ar nodaļas virsrakstu vien kārtējo reizi pievērsa uzmanību reformu procesa nepārtrauktībai.

Vai šeit ir runa tikai par filoloģiskām nianšēm, divējādi tulkojot latviešu valodā latīņu un vācu valodas terminus, vai arī par apzinātu religiskās dzīves atjaunotnes procesa nepārtrauktības akcentēšanu? Reformāciju baznīcas vēsturnieki mūsdienās bieži uztver kā procesu, kas turpinās un kam jāturpinās. Kā procesu, kurā apzinīgs kristietis vispirms sev un tad arī savai religiskajai konfesijai drošsirdīgi var pārjautāt, vai mana ticība atbilst Apustuļu draudzes bibliskajai ticībai, vai mana stāja un liecība ir Jeruzalemes pirmdraudzes brāļu mīlestības mantinieci un

lieciniece. Kā tāds, šis konfrontācijas process pieder visu laiku un visu konfesiju kristiešiem. Gan tiem, kas 1517. gadu iekļauj savas draudzes hronoloģijā kā atskaites punktu, gan tiem, kas 1517. gadu interpretē tikai kā vienu no daudzajiem gadu tūkstošos mestajiem izaicinājumiem apliecināt uzticību Kristum — Visu lietu atjaunotājam (cf. Ef 1:10).

Avoti un piezīmes

- ¹ Autora raksts “Kam pieder reformācija?” ar līdzīgu saturu publicēts LU Adadēmiskā apgāda izdotajā LU TF žurnāla “Ceļš” 68. numurā (iznācis 2018. gada janvārī).
- ² Eiropas Skautu federācijas (F.S.E) jaunieši gadskārtējās Skautu dienās Mazirbē tematiski Lielo spēli veltīja reformācijas konsekvencēm Lībiešu krastā; Rīgas Doma draudze Vasaras nometnē Mērsragā ielūdza LU un Lutera Akadēmijas pasniedzējus Andri Priedi un Māri Ķirsonu uz diskusiju par reformācijas nozīmi Latvijas baznīcas vēsturē; katoļu Nabadzīgā Bērna Jēzus (P. I. J) ordeņa Eiropas reģiona jaunākā gadagājuma māsas formatīvā salidojumā Aglonā ielūdza docentu A. Priedi uz apaļā galda sarunām par reformācijas un Vatikāna II koncila paralēlēm.
- ³ Jedin H. *Storia della Chiesa*. Milano: Jaca Book, Vol. I, 1992, pp. 8–11.
- ⁴ Precīzāk, dinastisko valstu emancipāciju no Eiropas tautu kopkristietības, jo 15.–16. gadsimtā vēl nevar runāt par izteiktu nacionālo apziņu, kas prevalētu pār vienā konkrētā valstī vai vairāku valstu apvienībā valdošas dinastijas interesēm. Trešā baznīcas vēstures perioda aprises lielākajā daļā Rietumeiropas saskatāmas laikā no 13. gadsimta beigām līdz 18.–19. gadsimta mijai.
- ⁵ Spilgts piemērs Otrā un Trešā Baznīcas vēstures perioda interešu atšķirībām ir dažādo Eiropas valstu attieksme pret Romas pāvestu izsludinātajiem Krusta kariem. Ja otrajā periodā Krusta karu vārdā Anglijas, Francijas un Vācijas karaļi spēja cīnīties

vienā frontē pat tālu no Eiropas, tad trešajā periodā pāvestu balss Bizantijas impērijas (14.–15. gadsimts) un visbeidzot Itālijas un Austrijas aizsardzībai (15.–16. gadsimts) pret Osmaņu impērijas agresiju faktiski palika bez plašākas atsaucības.

- ⁶ Ar lēmumiem *Act of Provision* (1351) un *Praemunire* (1353. un 1393. gadā) Anglijas parlaments formāli radīja situāciju, kas atļauj valdošajam monarham plašā spektrā interpretēt Anglijas baznīcas un Romas attiecību modeli, pieļaujot iespēju aizliegt angļu prelātiem apelēt pie Apustuliskā krēsla, nepieņemot pāvesta nominācijas un neatļaut publicēt pāvesta bullas. Tas izskaidro arī to, kāpēc parlaments un Oksfordas Universitāte aizstāvēja angļu teologu Džonu Viklifu (*John Wycliffe*, ap 1320–1384) pret pāvestu Gregora XI un Urbāna VI bullām. H. Jedin interpretē D. Viklifa teoloģiju ne vairs kā tradicionālo 14. gadsimta prerreformātu domas piemēru, bet jau kā protestantiskās doktrīnas precedentu; cf. Jedin, op. cit., Vol. V, p. 191.
- ⁷ Ja nerunā par Franču revolūcijas un Napoleona valdīšanas laika eksperimentiem (1789–1815), Francijas Republikas pieņemtā baznīcas un valsts šķiršana (1905) drīzāk garantēja baznīcas neatkarību no valsts iekļaušanās bīskapu izvēlē, nevis nacionālās baznīcas distancēšanos no Romas.
- ⁸ *Atlas zur Kirchengeschichte. Die christlichen Kirchen in Geschichte und Gegenwart*. Herausgegeben von Jedin H., Latourette K. S. und Martin J. S. 35.
- ⁹ Kinders H., Hilgemanis V. *Pasaules vēstures atlants*. Tulk. Straube G. Rīga: Zvaigzne ABC, 2005, 147. lpp.
- ¹⁰ Jana Husa (1369–1415) mocekļa nāves iedvesmoto tautas kustību Čehijas karaļvalstī grūti definēt kā vienotu reliģisku fenomenu, jo jāizdala trīs galvenās strāvas — kalikstieši jeb utrakvistī, kas aprobežojās ar prasībām pēc Sv. Vakarēdiena

administrēšanas draudzei zem abām zīmēm un pēc plašākām sprediķošanas iespējām; taborīti, kas pieprasīja klēra evaņģēlisku nabadzību un atteikšanos no visām, viņuprāt, nebībeliskām kulta formām; adamīti un citas radikālās sektas. Taču vismaz pirmo divu strāvotāju piekritēju vienoja atsaukšanās uz Jana Husa iesākto reformu procesu turpināšanu līdzšinējās baznīcas iekšienē un nevis pārliecība par jaunas konfesijas iedibināšanu. To pierādīja kalikstiešu gatavība noslēgt vienošanos ar pārējo baznīcu *Prāgas kompaktis* (1433), kad Bāzeles koncila teologi spēja husītu mērenajam spārnam pierādīt, ka pārējā kristietība nav nodevusi reformu procesu, kura īstenošanas labā Konstances un Bāzeles koncili formāli bija sasaukti.

¹¹ Kings H. *Katoļu baznīca. Īsa vēsture*. Tulk. Kikuste Z. Rīga: Atēna, 2003, 97–99.

¹² Eksperiments ar “Cionas valsts” iedibināšanu Minsterē (1534–1535) paliek faktiski vienīgais precedents, kad pirmajā reformācijas periodā kaujinieciski noskaņotajiem radikālās reformācijas piekritējiem izdevās savus reliģiskos ideālus īstenot politiskā līmenī. Pateicoties anabaptistu uzvarai pilsētas rātes vēlēšanās 1534. gadā, pilsētā izveidojās teokrātisks anabaptistu melhioriešu režīms. Gan katoļi, gan luterāņi pameta pilsētu, taču pēc gada bībeliski organizētās “ķēniņa Dāvida valsts” aizstāvju uzvarēja Minsteres bīskapa — prinča Franča fon Valdeka (*Franz von Waldeck*, 1491–1553) noalgotais karaspēks, kas atkaroja pilsētu. Pēc sakāves anabaptisti faktiski sašķēlās varas pielietošanas piekritējos un noliedzējos, no kuriem pēdējie frīzu priesteru Menno Simonsa (*Menno Simons*, 1496–1561) va-

dībā veidoja radikālās reformācijas spārna vairākumu.

¹³ Spilgtākais piemērs ir imperatora Pētera Lielā atteikšanās no patriarhu institūcijas Krievijas impērijas baznīcā (1700, 1721), ar sv. Sinodes starpniecību, padarot Krievijas pareizticību par impērijas birokrātiskā aparāta sastāvdaļu. Tikai 1917. gada Februāra revolūcija atbrīvoja Krievijas pareizticību no valsts kontroles un nodrošināja priekšnoteikumus patriarhu institūcijas atjaunošanai.

¹⁴ *Pasaules vēstures atlants*, op. cit., 239. lpp.

¹⁵ Vārds “reforma” viennozīmīgi asociējas ar progresu, tikai sekulārajā sabiedrībā progress nozīmē eksperimentēt ar jaunām formām, bet reliģiskajā sabiedrībā tas vismaz formāli nozīmē atbrīvoties no “sekularizācijas nestās korupcijas deformācijām” un atgriezties pie sākotnējās ideālās formas, pie Jēzus un Viņa mācekļu sadraudzes.

¹⁶ *Reformatio Angliae* paredzēja topošajam angļu klēram minimālu trīs gadu studiju kursu un bakalaura grādu, vienkāršot breviāru un misāli, ievērot pienākumu garīdzniekiem rezidēt savās draudzēs vai bīskapijās, respektīvi, programma anticipēja Tridentas koncila (1545–1563) pieņemtos disciplināros lēmumus.

¹⁷ “Tā sauktā pretreformācija, ko tagad ir jau pieņemts saukt par katoļu reformāciju”, cf. Grīslis E. *Mārtiņš Luters — reformators*. Rīga: LELDAA'S apgāds, 1975, 10., 140. lpp.

¹⁸ Piemēram, nodaļa “Reformācijas sākumi Romā” īsi raksturo pāreju no “Baznīcas tumšajiem laikiem” uz gregoriānisko reformu periodu 11. gadsimta pirmajā pusē; cf. Trūps H. *Katoļu Baznīcas vēsture*. Rīga: Avots, 1992, 109.–110. lpp.

Par autoru

Dr. hist. eccl. **Andris Priede** ir Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes Baznīcas un reliģiju vēstures katedras docents un vadošais pētnieks, Laterāna Pontifikālās Universitātes filiāles Rīgas Augstākā reliģijas zinātņu institūta asociētais profesors, darbojas Rīgas Metropolijas Sakrālās mākslas komisijā. Izglītību ieguvis Latvijas Mākslas akadēmijā un Romas Pontifikālā Gregora universitātē Itālijā. Zinātniskas darbības joma: baznīcas vēsture ar specializāciju Austrumu kristietībā, kristietībā un mākslā, katoliskajā reformā un protestantiskajās reformācijās.

About the Author

Dr. hist. eccl. **Andris Priede** is associate professor and leading researcher of the Department of the History of Church and Religions of the Faculty of Theology, University of Latvia, associate professor of the Riga Higher Institute of Religious Sciences affiliated to the Pontifical Lateran University (RARZI), is involved in the Commission of the Sacral Art with the Riga Metropolis. Has studied in the Art Academy of Latvia and the Pontifical Gregorian University in Rome, Italy. Research field: history of Church with specialisation in Eastern Christianity, Christianity and art, and Catholic reform and Protestant reformations.

REFORM, REFORMATION AND COUNTER-REFORMATION. COMMON AND DISTINCT FEATURES. EUROPE, LATVIA AND BISHOPRIC OF CĒSIS

Andris Priede

priedea@inbox.lv

Summary

Key words: *reform, reformation, Counter-reformation, Martin Luther's Theses*

The year of 2017 has entered the history of Latvia as a year of commemoration of the Reformation of Martin Luther in 1517. It is a good chance for both the evaluation of the effects of Luther's Reformation on Latvia's history and culture, and also for projecting Luther's Reforms on the axis of the whole reform movement in the church history. Already in 9th century, there were demands for reforms in Carolingian Empire. The Benedictine Monastic tradition from Cluny in the 10th and 11th centuries is often called reform monasticism, and the fight against simony, clerogamy and laymen investiture in the 11th century is called Gregorian Reformation. Demands for reforms have been present throughout the whole history of Christianity and in every denomination.

In the 13th–14th centuries, theologians (like Pietro Valdes, John Wycliffe, Jan Huss) asked not only for reform of the level of morality and observation of the canonical law but also for structural and doctrinal changes in the Church. However, these so called pre-Reformers did not succeed during their lifetime but their doctrines survived although supported by small groups of adepts. The victory of Reformation of Martin Luther, or Jean Calvin, or Henry the Eight in some European countries was marked by epochal changes in the paradigm of Church history periods: instead of total Christendom, the new state model being religion under the state control — Catholic, Protestant or Ortodox.